

УДК 111.7
К 85

Юлія КРУТІЙ

ДІАЛОГ У КОНТЕКСТІ ДУХОВНИХ ПОШУКІВ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Діалог – мистецтво думати разом.
Вільям Айзек

У статті аналізується сутність та специфіка діалогу в Середньовіччі, його унікальність та взаємозв'язок з релігійною традицією. Вказуються характерні особливості діалогу, з допомогою яких філософ не просто ділитися своїми ідеями, доробками, але й змінює думки і формулювання як свої, так і партнера. Зазначаються характерні риси античної та середньовічної діалогічності і висвітлюються головні ідеї середньовічних діалогістів Абельяра та Гільйома.

Ключові слова: діалог, традиція, діалогічність, конфлікт, духовна традиція.

Однією з важливих проблем сучасного суспільства є пошук духовних орієнтирів. Це спонукає гостру потребу в формуванні нової парадигми світосприйняття. Людина в процесі самопізнання шукає все нових і нових можливостей реалізувати свої сутнісні сили, прагне виконати власне життєве призначення і тим самим досягнути самоствердження та самореалізації.

Особливо часто науковці сучасної України переймаються проблемами діалогу, досліджуючи класичні праці попередників. Зокрема М.Бахтін наголошує, що “діалог є класичною формою мовленнєвого спілкування. Кожна репліка, хоч би якою короткою та уривчастою вона була, володіє специфічною завершеністю, виражає певну позицію щодо неї” [3, 311]. Він стверджує: “...суть універсального філософського діалогу в тому, що людина

сама для себе закрита, вона живе “з середини” себе як народження або смерть “це завжди подія для інших”. Лише при зустрічі з іншими мій дух виявляє свої межі й тим самим втілюється в душу. Ми ловимо відображення нашого життя у свідомості інших людей. Ми справді дізнаємось про своє існування, про себе – від інших”.

Професор Торкут у своїй розвідці “Типи діалогічності від Античності до Ренесансу” звертає нашу увагу на те, що “для діалогічності *Середніх віків* було характерним формальне ставлення до пізнавальних імпульсів людини. Людина Середньовіччя прагнула зректися раціональності, вбачаючи в стихії думки зародки гордині, гріховне начало. Що ж до модусу споглядальності, невід’ємного від процесу мислення, то середньовічна людина звертала свій погляд не на світ об’єктивної реальності, а на світ духовний, прагнучи звільнитися від усього матеріального, земного. Раціональний аспект людського життя відходив на задній план, і особливого значення набували важелі ірраціонального освоєння світу” [14, 3].

У статті “Діалог у контексті дискурсу” професор Т. Біленко зауважує, що діалог має на меті не подолання партнера, а досягнення взаєморозуміння; це специфічний момент духовного спілкування людей, коли взаємодіють у продуктивному зіткненні їхні думки. “Діалог – це не обов’язково спілкування і взаємодія “рівних” за своїм розвитком людей. Важливо для діалогу інше: зіткнення різних ліній мислення, коли партнери взаємодіють і творчо зростають, оскільки креативна сутність комунікації переважає деструкцію” [4, 32].

Незважаючи на численність праць, які присвячені ролі діалогу в різноманітних сферах життєдіяльності суспільства, дослідження в цьому напрямку не перестають бути актуальними, адже спілкування ніколи не буде для людства другорядним.

Філософська спадщина дістається нам, нащадкам, в різних видах: працях, трактатах, переказах, оповідях, діалогах та інших формах популярних у ті часи, коли творився конкретний документ-пам’ятка. Духовно-релігійна ситуація, яка склалася внаслідок виникнення християнства, а також спроба збагнути зміст біблійних текстів, інших релігійних положень створювали

умови для появи і формування відповідно теологічних, моральних та водночас філософських рефлексій. Більшість мислителів торкалися питань, які для філософії в її грецькій іпостасі аж ніяк не видавались би філософськими. Філософського осмислення отримали такі теологічні проблеми, як взаємозв'язок віри і розуму, проблема доказу буття Бога за допомогою раціональних аргументів.

Головною причиною радикальних змін, що відбулися у світогляді під час переходу від античності до європейського Середньовіччя, було руйнування античного полісу (основної форми державного та громадського життя) як реального ґрунту всієї античної цивілізації, а разом із ним – руйнування і всього укладу життя.

На основі вивчення джерел різних дослідників творчості Середньовіччя, я доходжу висновку, що основні світоглядні орієнтири часу переходу від античності до Середньовіччя можна сформулювати так:

- людина Середньовіччя зосереджується на внутрішньому, духовному; спасіння душі для неї має не лише індивідуальний сенс:

- рятуючи себе, людина збільшує світовий потенціал добра і сприяє поверненню світу до того стану, в якому він перебував, до гріхопадіння;

- людське життя набуває цільового спрямування, а історія – часового виміру, оскільки все людство напружено очікує другого пришествя Христа;

- світ існує лише тому, що Бог тримає його у своїй “десниці”;

- створений світ не впливає на Бога, оскільки Бог – це духовна сутність, абсолют усіх абсолютів, сукупність усіх можливих досконалостей. З цієї причини Бог постає для людини неосяжним і принципово позарозумовим (задум Божий невідомий);

- кожна людина несе в собі “іскру Божу”, тому шлях до Бога лежить через духовне самозаглиблення та самозосередження і через самовдосконалення. Відповідно й розуміння природи,

моралі, людських життєвих обов'язків визначали винятково релігійні догмати (вихідні незмінні положення).

Відправним пунктом середньовічного філософування стала віра, яка зумовила абсолютно новий погляд на можливості і межі людського розуму.

Світлана Неретина наголошує на тому, що в Середньовіччі “шлях до досягнення спасіння лежав через запитування власної душі”. Людина стоїть просто перед Богом, тобто самопізнання є водночас і богопізнанням, яке здійснюється своєрідно.

Оскільки людина створена за образом і подобою Божою і їй дарована здатність розумної причетності до Бога, вона вперше розглядається як особистість, її діяльність заснована на свободі волі. Смысл свободи волі, за твердженням С. Неретіної, пов'язувався не підкоренням необхідності, а “з визначенням учинків совістю і свобідним вибором людини” [10, 55].

У публікації “Діалог віри та розуму у Середньовіччі” ми вже наголошували, що одним із завдань філософії Середньовіччя було віднайдення шляхів розв'язання визначального конфлікту доби – конфлікту розуму й віри. Він виявляється так:

– *Гармонія віри та розуму*. Славетний християнський богослов Аврелій Августин стверджував, що віра та розум – різні види одного мислення, які доповнюють одне одне. Його гасло – вірую, щоб розуміти, – визнавало першість в осягненні світу саме за вірою, проте “розуміння є нагорода за віру”. Закликаючи до віри, Августин не закликає відкидати розум.

– *Домінування віри та відкидання розуму* проголошував Квінт Тертуліан, акцентуючи виняткове значення віри, яка виключає розум. Між ними немає дотичних точок. Істинність віри є зовсім іншою, аніж істинність розуму (істинність матеріального світу): “Вірую, тому що абсурдно” (*Credo quia absurdum est*). Філософії протиставлялась релігія, язичницькій науці – християнська віра, проти розуму ставилося божественне одкровення. Наукові дослідження стають зайвими, коли відоме Євангеліє – єдине авторитетне джерело пізнання Бога, а тим самим і будь-якого знання, тому що Бог усе визначає і керує людським життям.

– *Розум – необхідна складова віри*. Схоласти Роджер Бекон, Альберт Великий у спробах узгодження віри та розуму

наполягали, що розум є необхідним чи бажаним для віри, філософія не адекватна вірі, вона є необхідною (або корисною) для релігії.

Особливо показово ця проблема постає у популярній формі середньовічного дискурсу – диспутах-діалогах, де було всебічно проаналізовано актуальні виклики середньовічної духовності (прагнення довести переваги філософії чи християнської, юдейської, магометанської віри) [8, 58 – 59].

В науковій літературі поширена думка, що саме на етапі “живої комунікації”, поки філософія не перетворилася на феномен суто писемної культури, комунікативна природа філософії яскраво усвідомлювалась мислителями, а перші обміни філософськими думками були діалоги.

У словниках натрапляємо на такі визначення терміну “діалог”:

а. Семен Гончаренко в “Українському педагогічному словнику” твердить: “Діалог – розмова між двома або більше особами в літературному творі, в театральній виставі, відомий діалог і як самостійний літературно-публіцистичний жанр (філософський діалог); мирна форма ліквідації суперечок шляхом обговорення аргументів і вироблення позицій, прийнятних для обох сторін (тобто знаходження спільної позиції) [6, 155].

б. Діалог – метод знаходження істини за допомогою певних питань і методологічного знаходження на них відповідей (Сократ, Платон); у сучасній філософії – універсальна форма відношення “Я-Ти” як спосіб дослідження сутності людини та визначення її реального призначення у житті [11, 189].

с. Діалог – інформативна і екзистенціальна взаємодія між комунікативними сторонами. Він може трактуватися або як вибір сторонами спільного курсу взаємодії, або як раціоналізований діалог, коли подія зустрічі переглядається виходячи з отриманого результату.

Діалог як теоретична модель має такі характерні властивості:

– спілкування має відбуватись однією мовою, якою обидва співрозмовники повинні добре володіти;

– потрібне певне погодження у вихідних поглядах і методах, або хоча б знання та усвідомлення їх як робочих;

- створення єдиної мови шляхом визначенням базових понять і побудова на їх основі головних тез;
- прийняття чужої думки і погодження у спірних питаннях;
- активність двох співрозмовників;
- головне – не лише вислухати співрозмовника, але і намагатися зрозуміти його;
- страх заважає діалогу: люди бояться довіряти іншим учасникам, розглядати нові ідеї і відкривати нові можливості, а цього вимагає діалог;
- діалог потребує автономії: голос вимагає мислення для себе і має зробити власні рішення (говорити за себе);
- діалог потребує уваги.

Діалог, який має всі ці ознаки, допомагає філософу не просто ділитися своїми ідеями, доробками, але й змінювати думки і формулювання, як свої, так і партнера

Лише через діалог можна привчити людей до філософії, тому що на особистість найбільше впливає особистість.

Як зазначається у філософській літературі, на думку діалогістів, існування людини завжди є “співбуття” з іншими людьми. Істина про людину може бути досягнута аналізом зустрічі як місця, де вона постає у відмінному від інших вимірі – діалогічному [11, 199].

Діалог може відбуватися в різних формах, а саме: між людиною і людиною, між людиною і світом, між людиною і Богом.

В основі діалогу лежить діалогічна єдність: вираження думок та їх сприйняття, реакція на них, що знаходить відображення у структурі цього акту мовлення. Діалог складається із взаємопов’язаних реплік співрозмовників.

Діалогічне спілкування – це не один якийсь вид мовленнєвої діяльності його учасників, а мовленнєвий акт (обмін інформацією), у якому говоріння і слухання – нерозривно пов’язані види мовленнєвої діяльності. Основними ознаками діалогу є намір, цілеспрямованість, правила ведення розмови.

Античність є джерелом філософського діалогу в західноєвропейській традиції. Саме тут діалог слугував методом знаходження істини за допомогою своєрідного формулювання

питань і послідовного пошуку відповідей на них, а також із залученням “внутрішнього” діалогу.

За словами дослідника Мазурика, діалог людей (мовленнєвий), діалог ідей (науковий), діалог культур (історико-концептуальний), діалог людини із самою собою (рефлексивний) потребують особливої організації комунікативного простору. Він може реалізуватися за допомогою різноманітних форм:

- діалог – інтелектуальний міжособистісний контакт для самостійно мислячих суб’єктів (бесіда);

- полілог – інтелектуальний і соціальний контакт трьох і більше осіб комунікації (обмін інформацією і одержання нового об’єктивного змісту) в інформаційно-практичному просторі (диспут, дискусія, конференція тощо);

- внутрішній діалог – самоусвідомлення і самовизначення людини (самостійна аналітична розумова діяльність), своєрідна внутрішня шкала цінностей та набуття досвіду [9, 55].

Діалог набув справжнього філософського характеру завдяки Сократу, тому що саме він є відображенням живої філософії – як образу життя і суті життєвої долі. Філософ у своїх діалогах відкривав співрозмовникам нове усвідомлення світу й самого себе. Сократ свідомо й наочно давав співрозмовникам відчуття, як у комунікації народжується істина. Платон свідчить, що у своїх діалогах Соократ намагався пізнати :

- самого себе;
- чужу думку;
- божества;
- доброчесність.

Аналіз діалогів Платона дає можливість виявити характеристики, що відображають сутність діалогу [12, 55]:

- єдина для учасників мета – пізнання істини, одержання нового знання щодо предмета обговорення;
- умови успішності – рівність партнерів (спілкування на основі суб’єктивної взаємодії);
- емоційна включеність тих, хто спілкується, взаємопроникнення та взаєморозуміння особистісних смислів суб’єктів діалогу, співтворчість;

Платон уважав живу бесіду вищою мудрості, а поганого співрозмовника порівнював із німими книгами, які не вміють “відповідати на запитання” і “не в змозі ні відповісти, ні запитати” [12, 329].

Античний тип діалогічності народився і розвивався під впливом таких визначальних для тієї доби категорій, як “космос”, “хаос” і “гармонія” [9, 92].

Провідними рисами античної діалогічності є:

– цінність знання у давніх авторів;

– схема античного діалогу – “*пасивний індивід – активний соціальний речник*”

У науковій літературі наголошується, що в подальшому розвитку (період Середньовіччя) глибокий сутнісний діалог трансформується у знеособлену форму – диспут, який існує досі в структурі навчання. Найважливішою особливістю диспуту як способу діалогічного спілкування в освітньому процесі того часу є те, що його ядро становить не дослідження, не приріст нового знання, а інтерпретація сенсу вже наявних текстів (в основному релігійних) і переповідання божественного слова авторитетів – визнаних церковних теологів [7, 123].

За внутрішньою структурою традиція діалогу в Середньовіччі відрізнялася від античної тим, що діалогові не були притаманні пошуки істини за допомогою діалектики, а викладання істини подавалося або в авторитарній формі, або в умовній формі запитань та відповідей авторитарно-дидактичного викладу християнської доктрини. Християнство зробило принципово важливий крок для утвердження права особистості на самостійний і відповідальний вибір поведінки і вперше представило спілкування як діалог “Я” і “Ти”.

Внаслідок сильної емоційної залученості мовців у процес розмови виник конфліктний, драматичний тип діалогів. Середньовіччя залишило у спадок гарячі диспути отців церкви, напружені дебати між представниками різних конфесій, які мали за мету відстояти своє релігійне вчення як єдино істинне.

Провідними рисами середньовічної діалогічності є:

- поляризація знання на сакральне і світське;

- функціональні ролі учасників діалогу розподілялися за схемою “захисник абсолютної істини – опонент, який сумнівається у цій істині або і заперечує її”.

Отже, зі зміною світоглядного орієнтиру змінюється і набуває свого гуманістичного спрямування і діалог.

Гільйом із Шампо та Петро Абеляр – яскраві представники середньовічної схоластики, блискучі вчителі, знавці мистецтва діалектики, які хоч і жили в один період, проте бачення в них були різними. Це стосується і погляду на природу універсалії, і методу ведення діалогу, який яскраво відображений у “Діалогах” обох суперників.

У діалозі Гільйома ідеться про навернення у християнську віру, де не так аналізуються, як подаються настанови в її основоположних засадах. Автор в образі Християнина на початку діалогу стверджує, що “при світлі істини я вказував Юдею на численні хибні шляхи його заблуджень, а те що я говорив, підтверджував свідченнями його і нашого закону” [2, 119].

Головними ідеями, які вислітлюються Гільйомом у “Діалозі”, є:

- Віра виключає раціональні докази, бо лише в цьому разі може бути винагороджена. Авторитет Святого Письма – єдиний доказ істинності віри. Ось чому докази ґрунтуються на прикладах. Відстоюючи ідею повного підкорення людини Богу, Гільйом намагається у творі будувати сюжет у стилі строгої діалектики, яка потребує не розуміння, а засвоєння правил. Він наголошує, що Бог створив світ благим.

- Мораль є там, де існує закон.

- Все суще на землі, що оцінене з точки зору етики, має три частини поділу: добро, зло і загальне достоїнство, яке є загальним тому, що може схилитися як до добра, так і до зла.

Добро – це найвища божественна любов. Сам Бог є Любов, тому той, хто нею володіє, повністю (досконало) благий. Вище зло – це не ненависть до Бога, а сама божественна ненависть. (тому і вище, що його ненавидить Бог).

На відміну від свого вчителя, Абеляр у своєму “Діалозі” викладає не свою віру, а загальну віру предків, тут представлені три релігійно-філософські епохи: Старозавітна (в образі Юдея),

греко-римська античність (в образі Філософа) і християнська. Абеляр проголошував принцип віротерпимості, пояснюючи розбіжності у віровченнях тим, що Бог спрямовував язичників до істини іншим шляхом, тому в будь-якому ученні міститься елемент істини. Твір починається оповіддю Абеяра, що в нічному видінні стали перед ним “три мужа, які прийшли різними шляхами...”, щоб попросити його бути суддею у суперечці, що є істина. Їх не лише привабили слова П’єра, але вони хотіли, щоб їх судила людина, що не належить до жодного з їхніх віросповідань “Ми люди, які належать до різної віри. Всі ми визнаємо, що є шанувальниками, звісно, єдиного Бога, проте служимо йому по-різному і за вірою, і за стилем життя, Один із нас – язичник, із тих, кого називали філософами, – задовольняється природнім законом. Інші два мають Писання, і один із них називається Іудеєм, інший – Християнином. Ми довго сперечались, порівнюючи різні напрямки нашої віри, і, нарешті, вирішили звернутися до твого суду” [1, 5].

Уже в ранньому своєму творі, в “Діалозі між Юдеєм, Християнином і Філософом”, з яких перший засновує свою релігію на моральному законі, природно природженому кожній людині, другий – на Законі-Писанні і третій – на тому й іншому, керівником бесіди є філософ. Він розв’язує труднощі, приводить співрозмовників до ясної постановки запитань. Він переконаний, що всі люди отримали від Бога розум, яким вільно володіють. Добрі і благочестиві люди були і до “закону”. Недолік більшої частини релігій (юдейської, християнської) полягає в тому, що вони сприймаються не розумом, а звичкою, яка вкорінена з дитинства. Доросла людина виявляється рабом її, вустами повторює те, чого не відчуває “серцем” (тобто свідомістю). Разом з філософом християнин доходить висновку, що природний моральний закон вічний, що пекло і рай суть чисто духовні поняття, що близькість святих до Бога треба розуміти не в чуттєвому сенсі і що вирази, які натякають на чуттєву природу цих ідей, суть лише образи для неосвіченого народу. Абеляр – інтелектуал, тобто знає, що може бути й інша точка зору і її треба подолати “не горлом”, а логікою, не хитрощами, а саме *вишуканою* подачею логічних позицій.

На відміну від нього Гільйома не цікавили теоретичні вигоди ведення діалогів, він будь-якою ціною прагнув домогтися перемоги над іновірцями. Ці два методи хоч і відрізняються один від одного, проте є неоціненними скарбами минулого, які потрібно не лише цінувати, але й уважно досліджувати. Ці два діалоги є самобутніми явищами. В них можна простежити головні ідеї не лише їх авторів, але й самої епохи, збагнути методу ведення середньовічних диспутів-діалогів.

У Середньовіччі, вперше в західноєвропейській думці, об'єктом аналізу постає внутрішній світ людини як складно організована система, та, яка поступається хіба що самому Богові.

Література

1. Абельяр Петр. Диалог между Философом, иудеем и Христианином. Перевод с лат. С.С.Неретиной по изданию: *Patrologie cursus completus... series latina...* acc. J.-P.Migne (MPL) P., 1856, t. 178
2. Антология средневековой мысли Т. I. – М. : Наука, 1969
3. Бахтін М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування // Слово Знак Дискурс Антологія світової літературно-критичної думки ХХст. – Л. : Літопис, 1996. – С. 308 – 317,
4. Біленко Т.І. Діалог у контексті дискурсу / Філософ – учень школи, яка вчить любити істину. На пошану Ігоря Валентиновича Бичка, заслуженого професора КНУ ім. Тараса Шевченка, з нагоди 80-ліття. / – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ, 2011. – С. 21 – 39.
5. Волинка Г.І. Філософія стародавності і Середньовіччя в освітньому контексті К. : Вища освіта, 2005. – 544 с.
6. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К. : Либідь, 1997. – 373 с.
7. Гуревич А.Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. – М.: 1990. – 325 с.
8. Крутий Ю.М. Діалог віри та розуму в спадщині Середньовіччя / Тези всеукраїнської науково-практичної конференції Віра і Розум – Київ, 11 – 12 грудня 2010р. – Л. : 2010. С. 58 – 59.
9. Мазурік О.О. Сутнісні характеристики діалогічної взаємодії як педагогічного феномена // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка №16 (203), Ч.ІІ, 2010. ст.. 44–56
10. Неретина С.С. Слово и текст в средневековой культуре. История: миф, время, загадка. М. : Гнозис, 1994. – 2007с.

11. Озадовська Л. Діалог // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С.58.

12. Платон. Діалоги. Переклади з давньогрецької Й.Кобів, У. Головач, та інші. – К.: Основи, 1995. – 392с.

13. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней II. Средневековье – СПб 1994.

14. Торкут Н.М. Типи діалогічності від Античності до Ренесансу // Вісник Запорізького державного університету // №2, 2002. – С. 1 – 5.

Крутий Юлія. Діалог в контексте духовних исканий епохи Середньовіччя. В статті аналізується сутність і специфіка діалога в Середньовіччя, його унікальність і взаємозв'язок з релігійною традицією. Відзначені характерні особливості діалога, з допомогою яких філософ не просто ділиться своїми ідеями, обретеннями, але і змінює думки і формулювання, як свої, так і партнера. Відзначаються характерні риси античної і середньовічної діалогічності і освітаються головні ідеї середньовічних діалогістів Абельяра і Гільйома.

Ключевые слова: діалог, традиція, діалогічність, конфлікт, духовна традиція.

Yuliya Krutiy. The dialogue in the context of spiritual search in the Middle Ages. In the article we have analysed the essence and peculiarities of the dialogue in the Middle Ages, its uniqueness and correlation with the religious tradition. We have shown the peculiarities of the dialogue with the help of which a philosopher not only shares their ideas, works, but also alters their own opinions and statements as well as their partner's. We have pointed out the characteristic features of the ancient and medieval dialogue and the main ideas of the dialogists Peter Abelard and William of Champeaux.

Key words: dialogue, tradition, dialogicality, conflict, spiritual tradition.